

Prof. UAM dr hab. Justyna Gulczyńska
Wydział Studiów Edukacyjnych
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
W Poznaniu

Poznań, 28 października 2024 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgra Marcina Rozmarynowskiego

pt. *Ideał budowniczego socjalizmu oraz praktyka wychowawcza socjalistycznej szkoły z lat PRL w świetle założeń programowych oraz w dyskursie jej byłych uczniów*, Gdańsk 2024, przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. zw. dra hab. Romualda Grzybowskiiego

Uwagi wstępne

Problematyka dotycząca ideału *budowniczego socjalizmu* i praktyki wychowawczej szkoły socjalistycznej jest zagadnieniem niezwykle ważnym badawczo. Szkoła socjalistyczna w Polsce PRL-owskiej nacechowana była jedyną, jedynie wówczas „słuszną” ideologią komunistyczną. Ideologia ta kształtowała społeczeństwo według jednego modelu, którego celem było „wyprodukowanie” grup społecznych podporządkowanych autorytarnemu rządowi. Upadek komunizmu w 1989 r. w Polsce zatrzymał ten proces. Niemniej konsekwencje dla społeczeństwa polskiego odczuwamy do dziś w wielu obszarach życia. To bardzo ważne, żeby dokonywać naukowych analiz oraz interpretacji i podsumowań wpływu ustroju socjalistycznego na społeczeństwo polskie, w szczególności oddziaływania różnych obszarów funkcjonowania szkoły na życie indywidualne i grupowe, nie tylko w tamtej rzeczywistości, ale również, a może przede wszystkim w obecnej. W ten sposób możemy bowiem uchwycić, wskazać i nazwać owe zależności i ich konsekwencje dla następnych pokoleń. Tak też uświadamiamy, jak niszczycielskie są rządy autorytarne, nie tylko w czasie rzeczywistym, ale również dla okresu po ich ustaniu.

Stąd niezwykle ważna jest tematyka, która jest przedmiotem niniejszej oceny, tj. rozprawa doktorska mgra Marcina Romanowskiego przygotowana pod kierunkiem naukowym profesora Romualda Grzybowskiiego.

Opinia nt. oryginalności, koncepcji pracy i zastosowanej metody badawczej

Podjęta w dysertacji doktorskiej problematyka jest zasadna, do tej pory nie powstała bowiem praca, która prezentowałaby zagadnienie ideału *budowniczego socjalizmu* i praktyki

wychowawczej szkoły socjalistycznej z lat PRL-u w świetle założeń programowych, uwzględniając w analizach perspektywę byłych uczniów szkoły z okresu PRL.

Jest wiele publikacji, które przedstawiają wskazane zagadnienia, ukazując je w różnych perspektywach, konfiguracjach i okresach szczegółowych PRL, które Doktorant uwzględni w swych analizach. Wśród nich na uwagę w sposób szczególny zasługują prace Romualda Grzybowskiego szeroko prezentujące problematykę polityki oświatowej oraz socjalistycznego wychowania i edukacji w szkole w prezentowanym okresie. Wskazać tutaj należy m.in. książkę pt. „Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u”, ale również wiele artykułów, jak m.in. „Idea wychowania nowego człowieka (*homo sovieticus*) i jej odzwierciedlenie w założeniach programowych Wszechzwiązkowej Organizacji Pionierskiej”, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2018, nr 4, czy „Młodzież jako przedmiot „troski i niepokoju” partii [PZPR] w latach PRL-u”, (w:) „Doświadczenie dzieciństwa i młodości w Polsce (1918-1989)”, pod red. A. Kołakowskiego, Toruń 2015. Wśród innych rozpraw istotne, to praca Alexandra Zinowiewa pt. „Homo sovieticus”, Warszawa 1986, czy Michaiła Hellera „Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki”, Warszawa 1989 oraz inna jego publikacja współautorska z Aleksandrem Nietriczem pt. „Utopia u władzy. Historia Związku Radzieckiego”, Poznań 2016. Ważną jest książka Mariusza Mazura „O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944-1956”, Lublin 2009. Interesujących analiz w swoich badaniach dokonał też Krzysztof Kosiński – jego prace, to m.in. „Oficjalne i prywatne życie młodzieży w czasach PRL”, Warszawa 2006, czy „O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945-1956, Warszawa 2000. Inni istotni badacze problematyki, to m.in. Stanisław Mauersberg, Elwira Kryńska, Hanna Konopka, Hanna Świda -Ziemia, Wiesław Theiss, Bogusław Śliwerski, Zbigniew Osiński, Joanna Król, Joanna Wojdon, Krzysztof Jakubiak, Justyna Gulczyńska.

Nie powstała natomiast praca, która prezentowałaby wskazany obszar badań ukazujący ideał *budowniczego socjalizmu* oraz praktykę wychowawczą szkoły socjalistycznej z okresu PRL w świetle założeń programowych oraz w dyskursie jej byłych uczniów. Obok wielopoziomowych analiz dotyczących zbadania i odpowiedzi na pytanie, jak „tworzono” *homo sovieticus* w polskiej szkole socjalistycznej, oryginalność rozprawy polega na tym, że zastosowano w niej dość nietypowe, ale też obecnie coraz częściej stosowane w badaniach historycznych, historyczno-pedagogicznych tzw. „oral history” (historię mówioną), a mianowicie włączenie perspektywy byłych uczniów szkoły polskiej z lat PRL

(w tym przypadku poprzez badanie ankietowe), a tym samym uzyskanie źródeł wywołanych, które dopełniają badaną problematykę, czyniąc ją „żywą” i sytuując w obecnej rzeczywistości.

Mgr Marcin Rozmarynowski przeprowadził wiele ważnych kwerend archiwalnych i bibliotecznych. Wśród materiałów archiwalnych zasadnie wykorzystane zostały źródła pozyskane z Zespołów: Ministerstwa Oświaty i Wychowania; Urzędu do Spraw Wyznań; Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej – wszystkie znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Analizie poddano też materiały Zespołu Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku. Ponadto wnikliwej analizie poddane zostały dokumenty i akty prawne badanego okresu. Wśród dokumentacji źródłowej na szczególną uwagę zasługują przeanalizowane programy nauczania oraz inne publikacje przedstawiające aspekt pedagogiki komunistycznej w różnych jej odsłonach, m.in. ideowych, instruktarzowych, i innych. To ważne źródła, które stanowiły istotę badań w dysertacji, pozwalając prześledzić dynamikę oddziaływań indoktrynacyjnych na treści nauczania i cele wychowawcze realizowane w szkole polskiej okresu PRL. Kwerendy archiwalne i biblioteczne oraz pozyskane w ten sposób materiały, dopełniają źródła wywołane, tj. badania byłych uczniów szkoły polskiej w okresie PRL, które Doktorant przeprowadził posługując się kwestionariuszem ankiety (załączonym do pracy). Wykorzystanie w badaniach historyczno-pedagogicznych źródeł wywołanych, choć nadal dość dyskusyjne wśród niektórych badaczy, jest coraz bardziej docenianą metodą w postępowaniu badawczym. Źródła wywołane w tym przypadku stanowią bowiem cenne dopełnienie prowadzonych analiz materiałów źródłowych zastanych. Ich wykorzystanie pozwala, poprzez analizy porównawcze, ukazać pełniejszy obraz poziomu oddziaływań indoktrynacyjnych na uczniów i efekty tworzenia ideału *budowniczego socjalizmu*. Bogaty materiał źródłowy, zarówno zastany, jak i wywołany, z sukcesem został uzupełniony o wiedzę pozaźródłową, tj. wykorzystanych wiele publikacji z literatury przedmiotu powstałych tak przed, jak i po 1989 roku. Ich zgłębiona analiza oraz interpretacja dała pełen obraz prezentowanego przedmiotu badań.

Problematyka zaprezentowana w dysertacji sytuuje ją w obszarze historii wychowania, w dyscyplinie pedagogika, w dziedzinie nauk społecznych.

Tytuł rozprawy został sformułowany jasno i precyzyjnie, i przedstawia ideał *budowniczego socjalizmu* oraz praktykę wychowawczą socjalistycznej szkoły z lat PRL w świetle założeń programowych oraz w dyskursie jej byłych uczniów. Wobec tytułu rozprawy, jasno wybrzmiewa przedmiot badań. Cezura czasowa, to wskazane we Wstępie rozprawy lata 1945 – 1989, których granice są historycznie uzasadnione. Może warto byłoby zastanowić się nad uzupełnieniem wskazanej cezury o aspekt analizowanej obecnej

perspektywy „patrzenia” i oceny przez byłych uczniów szkół ogólnokształcących swoich doświadczeń ze szkoły okresu PRL. Tym bardziej, że Autor, poprzez tzw. pytania „maskowane”, starał się uzyskać obraz obecnych postaw respondentów wobec otaczającej ich rzeczywistości społecznej, ekonomicznej, politycznej.

W dysertacji jasno wskazany został cel pracy, który sformułowano jako ustalenie, „...w jakiej postaci – przejęty ze Związku Sowieckiego przez rządzących Polską komunistów – ewoluujący w poszczególnych dekadach PRL ideał wychowawczy nowego człowieka – *budowniczego socjalizmu*, trafiał (m.in. w formie wzorów osobowych) do programów nauczania i wychowania socjalistycznej szkoły polskiej oraz jakimi metodami i przy użyciu jakich form wychowania miał być (i był) on realizowany w ówczesnej praktyce oświatowej”, (Wstęp, s. 11). Wskazując cel pracy, Autor zaznacza wykorzystanie w tym kontekście dotychczasowych ustaleń badaczy, a także analizę treści ówczesnych podręczników oraz programów nauczania i wychowania. Wskazuje też cel uzupełniający, tj. „uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy indoktrynacja ideologiczna w szkole ogólnokształcącej w PRL odbiegała od założeń określonych m.in. w programach nauczania i wychowania, oraz w jakim zakresie ówczesni uczniowie (obecnie dorośle i dojrzałe osoby) mieli świadomość, iż są obiektem ideologicznego i politycznego urabiania przez socjalistyczną szkołę, której byli istotną częścią. Ponadto przeprowadzone badania miały też otworzyć nową przestrzeń badawczą, wiążącą się z odpowiedzią na pytanie: w jakim stopniu wybrane wartości i postawy składające się na treść portretu *homo sovieticus*a występują w strukturze osobowości badanych i wpływają (często w sposób nieuświadomiony) na ich postawy i wartości życiowe”, (Wstęp, s. 11). Wobec powyższego Doktorant wskazuje też szereg problemów szczegółowych, które wpisują się w obszary wyznaczone w poszczególnych zagadnieniach będących tytułami rozdziałów i podrozdziałów dysertacji oraz adekwatnie do tytułów, ukazane są w treści pracy.

Autor zastosował triangulację metod badawczych, wykorzystując metody badawcze zaczerpnięte zarówno z historii, w tym z historii wychowania, jak i z pedagogiki. Wśród wykorzystanych metod wskazuje: metodę analizy treści dokumentów; metodę porównawczą; metodę syntezy; ale również metodę ankiety. Wszystkie wskazane metody zastosowane zostały adekwatnie do badanych materiałów źródłowych. Na tej podstawie dokonano analizy dwupoziomowej, gdzie, jak wyjaśniono w rozprawie „Poziom pierwszy to porównanie informacji pozyskanych ze źródeł historycznych, traktujących o celach, funkcji oraz działaniach szkoły socjalistycznej (w tym przede wszystkim o praktyce dydaktycznej i wychowawczej szkoły w ramach procesu urzeczywistniania ideału *nowego człowieka – budowniczego socjalizmu*) z obrazami i zdarzeniami (składającymi się na treść pamięci

społecznej) zapamiętanymi przez byłych uczniów. Poziom drugi to poszukiwanie odpowiedzi na pytanie (w oparciu o odpowiedzi respondentów), czy – lub w jakim zakresie – ówcześni uczniowie mieli świadomość, iż są poddawani procesowi ideologicznej indoktrynacji oraz czy ich doświadczenia szkolne z czasów PRL wywarły wpływ na ich obecne wartości oraz postawy”, (Wstęp, s. 22). Wszystkie wykorzystane w dysertacji metody są zasadne w związku z przedmiotem badań oraz postępowaniem badawczym.

Ocena merytoryczna i formalna rozprawy

Mgr Marcin Rozmarynowski podjął się zbadania niezwykle interesującego zjawiska, jakim było tworzenie ideału *budowniczego socjalizmu*, ujmując je w obszarze praktyki wychowawczej socjalistycznej szkoły z lat PRL wobec założeń programowych, a także w dyskursie jej byłych uczniów. W ten sposób przeprowadził analizy oraz dokonał ich interpretacji w kilku „odsłonach”, tj. wskazał genezę zjawiska oraz jego ewolucję; przedstawił szkołę okresu PRL-u jako miejsce - teren oddziaływań i tworzenia ideału *budowniczego socjalizmu*; dokonał skrupulatnych analiz wskazanego zjawiska w obszarach dydaktycznym i wychowawczym; dopełnił badania o perspektywę byłych uczniów szkoły PRL-owskiej. Dokonując tego, przedstawił pełen obraz dążenia przez komunistów do stworzenia idealnego *budowniczego socjalizmu*, poprzez wykorzystywanie do tego szkoły z wszelkimi jej narzędziami i możliwościami oddziaływania ideologicznego.

Wstęp dysertacji, to wyczerpująca, merytorycznie uzasadniona charakterystyka wprowadzająca czytelnika w problematykę rozprawy. Autor zaprezentował w nim uzasadnienie wyboru tematu, zawarł bardzo skrupulatne wyjaśnienia terminologiczne, przedstawił przedmiot i cele badań, wskazał problemy badawcze, podstawy źródłowe pracy i opracowań oraz zastosowane metody badań, teren badań oraz organizację badań.

Rozdział I ma charakter wprowadzający do zasadniczego tematu dysertacji, stanowiąc fundament dla analiz dysertacji. W rozdziale tym Doktorant ukazał genezę i ewolucję ideału *budowniczego socjalizmu*, prezentując ją w odsłonach pochodzenia sowieckiego ideału *nowego człowieka* oraz ewolucji tego wizerunku w polityce oświatowej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. To interesujący obraz powstawania, kształtowania się obrazu *homo sovieticus*, przedstawiony w dysertacji poprzez odwoływanie się nie tylko do literatury przedmiotu, ale również poprzez przytaczanie publikacji źródłowych stanowiących interesujące świadectwo działań rewolucjonistów-komunistów i ich determinacji w tworzeniu *nowego porządku świata* i społeczeństwa oraz przełożenie tego na grunt polski w badanym okresie. Rozdział ten jest bardzo ważnym wprowadzeniem dla zasadniczego tematu rozprawy.

Rozdział II dysertacji zatytułowany *Zadania i funkcje socjalistycznej szkoły w procesie założonego przez władze komunistyczne kształtowania społeczeństwa socjalistycznego* ukazuje ewolucję socjalistycznych celów edukacyjno-wychowawczych realizowanych w szkole ogólnokształcącej w okresie PRL-u, a także relacje pomiędzy szkołą socjalistyczną a środowiskiem pozaszkolnym, tj. rodziną i Kościołem katolickim. W części tej Doktorant dokonał analizy prezentowanego zagadnienia, przedstawiając poszczególne uczestniczące w procesie socjalistycznej edukacji instytucjonalnej grupy, organizacje, wprowadzone i zastane, często „przekształcane” święta, kluczowe przemiany w polityce oświatowej, kluczowe wydarzenia tamtego okresu, a także przypisane im przez ówczesne władze zadania i role – wszystko dla kształtowania *nowego człowieka*. Analizy są prowadzone z uwzględnieniem sytuacji i uwarunkowań politycznych ówczesnego świata, co dodatkowo czyni obraz pełniejszym. Autor potrafił ukazać kluczowe wydarzenia polityczne, od których zdecydowanie zależała szkoła polska i jej funkcjonowanie w kolejnych dekadach okresu PRL. Ważnym dopełnieniem obrazu wpływu polityki, w tym polityki oświatowej na „tworzenie” przez szkołę socjalistyczną *nowego człowieka*, są przedstawione w kolejnym podrozdziale relacje Kościół i rodzina *versus* państwo. W ten sposób Doktorant, wykorzystując zarówno literaturę przedmiotu, literaturę źródłową, jak i dokumentację źródłową, zbudował interesujący obraz, ukazując szkołę jako narzędzie w procesie *inżynierii społecznej* partii rządzącej, której celem było kształtowanie *budowniczego socjalizmu*.

W rozdziale III rozprawy dokonano analizy oddziaływania ideału *nowego człowieka* na działalność dydaktyczną socjalistycznej szkoły polskiej w latach PRL. W rozdziale tym Autor zaprezentował wskazaną problematykę w trzech perspektywach, tj. ukazując proces włączania ideologii do programów nauczania w szkole - tutaj przedstawiając genezę kształtowania się materializmu historycznego i dialektycznego w ujęciu marksistowsko-leninowskim jako paradygmatu naukowego stanowiącego ideologiczną i praktyczną podstawę szkoły z lat PRL oraz poprzez wskazanie kluczowych „momentów” tych zmian na przestrzeni badanego okresu; ukazując obecność składników zoperacjonalizowanego ideału *budowniczego socjalizmu* w programach nauczania wybranych przedmiotów, tj. historii, wychowania obywatelskiego i języka polskiego - w tej części dokonuje tego poprzez przedstawienie mechanizmów stopniowego włączania założonych idei opartych na marksizmie-leninizmie do programów wskazanych wyżej przedmiotów, tj. tych, które w największym stopniu mogły ów ideał realizować. Autor trafnie dokonuje analiz kolejnych wybranych fragmentów programów nauczania, przedstawiając dynamikę tych wpływów na przestrzeni badanych lat. W ostatnim podrozdziale rozdziału III przedstawia podręczniki szkolne z okresu PRL jako narzędzia

wykorzystywane do propagowania badanego ideału *nowego człowieka*. Dokonuje tego poprzez analizę wybranych podręczników, przytaczając również ich fragmenty i interpretacje. To ważna część dysertacji, która unaocznia szeroko realizowaną wówczas przez władze państwowe ideologizację oraz indoktrynację uczniów, ale też często nauczycieli, w metodycznym procesie zawłaszczania umysłów.

Rozdział IV prezentuje formy i metody urzeczywistniania założeń ideału *budowniczego socjalizmu* w działalności wychowawczej szkoły socjalistycznej z okresu PRL. Na rozdział ten składają się trzy podrozdziały, w których Doktorant dokonał analizy i oceny obszarów, które wychowawczo oddziaływały na ucznia polskiego. Istotnym w tym kontekście było przedstawienie statutowych celów oraz organizacji działalności wychowawczej w polskiej szkole socjalistycznej, którą Autor trafnie ukazał analizując ustawę oświatową oraz wytyczne i instrukcje władz oświatowych wobec oddziaływań wychowawczych. Ważną rolę w procesie wychowawczym odgrywały ukazane tutaj uroczystości szkolne, pieśni oraz rytuały, a także przedstawiony kolejno obraz wystroju oraz dekoracji szkolnych, które miały stanowić nośnik ideologii socjalizmu. Również kolejny podrozdział ukazujący ideowo – wychowawcze cele i zadania organizacji i związków młodzieżowych oraz formy ich oddziaływań na uczniów, przedstawia wpływ Związku Harcerstwa Polskiego, Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” oraz innych organizacji ideowo-politycznych na wychowanie młodych Polaków. Ostatni z podrozdziałów przedstawia inne, pozostałe formy pozalekcyjnego i pozaszkolnego oddziaływania wychowawczego na uczniów w duchu wartości wywiedzionych z ideału *budowniczego socjalizmu*. Cały rozdział IV stanowi interesujący obraz, z którego wyłania się szkoła socjalistyczna chcąca „zawładnąć” uczniem we wszystkich obszarach jego życia, tj. nie tylko podczas lekcji i poprzez programy nauczania i realizowany na ich podstawie wysoce zideologizowany materiał oraz metody nauczania. To przede wszystkim pozostałe przestrzenie życia ucznia, które skrupulatnie zagospodarowywano, oddziałując na niego zarówno celowo, świadomie, oficjalnie, jak i, a raczej przede wszystkim, podprogowo, poprzez „ukryty program”, dążąc tym samym do emocjonalnego scalania uczniów z narzucaną im narracją ideowo-polityczną władz komunistycznych. To w konsekwencji doprowadzać miało do stopniowego nabywania cech *budowniczego socjalizmu*, którym z czasem miał się stać każdy obywatel Polski. W rozdziale IV, w podrozdziale drugim, Autor pod hasłem *Powszechna Organizacja Służba Polsce*, przedstawił też inne organizacje wykorzystywane ideowo, to jest: Spółdzielnie Uczniowskie, Polski Czerwony Krzyż, a także Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Organizacje te należałoby raczej zamieścić w części wyżej zatytułowanej

Organizacje ideowo-polityczne dedykowane młodzieży, albo w podrozdziale trzecim tego rozdziału.

W rozdziale V dysertacji Autor, chcąc skonfrontować treści pozyskane ze źródeł pisanych oraz literatury przedmiotu, przeprowadził badania ankietowe wśród byłych uczniów szkoły z okresu PRL. W ten sposób uzyskał źródła wywołane, tj. odpowiedzi respondentów – bezpośrednich świadków oraz uczestników szkoły socjalistycznej. Doktorant, posługując się przygotowanym przez siebie kwestionariuszem ankiety, przeprowadził badania wśród 504 Polaków urodzonych przed 1975 rokiem, uczęszczających do szkoły podstawowej w Polsce w badanym okresie. Wykorzystał przy tym usługi Pracowni Badań Społecznych, która zebrała odpowiedzi respondentów wypełniających ankietę w formie elektronicznej. Cała metodologia postępowania badawczego, grupa badawcza, a także okoliczności badawcze tej części pracy zostały skrupulatnie przedstawione we Wstępie dysertacji. Rozdział ten przedstawia dwie perspektywy opinii respondentów, tj. indoktrynację dzieci i młodzieży w szkole socjalistycznej okresu PRL we wspomnieniach badanych absolwentów, którzy odnosili się „...do wybranych aspektów działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły, w okresie, w którym pełnili rolę jej uczniów” oraz do obecności „... niektórych składników *homo sovieticus*a w strukturze wartości i postaw dorosłych absolwentów socjalistycznej szkoły z lat PRL”, (Wstęp, s. 25), które respondenci określali w odpowiedziach na pytania dotyczące „... świadomości (...) odnośnie poddawania (uczniów, J. G.) w trakcie nauki szkolnej procesowi zorganizowanej indoktrynacji ideologicznej”, a także oceny w opinii badanych, „... w jakim stopniu edukacja z lat PRL wpłynęła na kształtowanie światopoglądu ówczesnych uczniów i jak przekłada się to na ich współczesne przekonania”, (Wstęp, s. 25). To interesująca odsłona przedstawianej problematyki, która w uzyskanych odpowiedziach respondentów potwierdza realizowany w okresie PRL „kurs ideologiczny” mający stworzyć *nowego człowieka*. Interesującym jest np. aspekt potwierdzony przez część respondentów, tj. brak świadomości poddawania ich procesowi ideologizacji, o czym świadczą wypowiedzi nt. szkoły, która w ich ocenie „... była raczej niezaangażowana w ten proces”, (R. V, s. 204). Już sama deklaratywność absolwentów, byłych uczniów, którzy nie potwierdzali przełożenia na ich życie oddziaływań ideologizujących, pokazuje z jednej strony brak świadomości poddawania ich manipulacji, z drugiej natomiast często podejmowane przez uczniów tamtego okresu życie w dwóch światach. Często zagadnienia te są podnoszone wśród badaczy tej problematyki. Interesujące są również wyniki badań dotyczące aktualnych postaw byłych uczniów szkoły socjalistycznej, w których ujawniają się, uzależnione m.in. od takich czynników, jak wiek, poziom wykształcenia, okres uczęszczania do szkoły, ich obecne wybory i decyzje społeczne,

ekonomiczne, polityczne. To ciekawa odsłona i perspektywa, która ukazuje poziom wpływu *homo sovieticus* na losy osób poddawanych w przeszłości oddziaływaniom ideologicznym i indoktrynującym.

Pracę zamyka *Zakończenie*, które podsumowuje całość, wskazując na wiele analizowanych obszarów i potwierdzając je zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w wynikach przeprowadzonych analiz źródłowych oraz badań ankietowych.

Na końcu dysertacji zamieszczono rzetelnie uporządkowany wykaz bibliograficzny, wykaz tabel i wykresów oraz aneksy. Aneksy nie są integralną częścią pracy, stąd powinny być zamieszczone oddzielnie, bez ciągłej numeracji łączącej je z rozprawą. Niemniej to tylko uwaga edytorska.

Bilans oceny i konkluzja

Problematyka *ideału budowniczego socjalizmu*, to niezwykle ważne zagadnienie, które należy badać i oceniać nie tylko w perspektywie przeszłościowej, ale również w kontekście obecnej otaczającej nas rzeczywistości.

Rozprawa doktorska mgra Marcina Rozmarynowskiego, to interesująca praca, która wypełnia tę przestrzeń tematyczną, uświadamiając, jak bardzo ważnym narzędziem w ręku rządzących jest szkoła jako instytucja kreująca społeczeństwo. Przedstawiony w dysertacji przedmiot badań uświadamia siłę wpływu szkoły i konieczność uważności wszystkich uczestników życia szkoły i całego społeczeństwa wobec jej organizowania i działań.

W dysertacji ukazano dynamikę wpływu ideologii marksistowsko-leninowskiej na psychikę młodego Polaka. Poprzez skrupulatne analizy poszczególnych okresów historycznych i realizowanych w nich różnorodnych elementów, których celem była ideologizacja oraz indoktrynacja młodzieży polskiej, Autor przedstawił obraz *budowniczego socjalizmu*, jaki miał być zrealizowany w imię ideologii komunistycznej.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że Doktorant, dokonując analiz kolejnych obszarów wpływu szkoły polskiej okresu PRL-u na ucznia, potrafił przedstawić interesujące tło każdego z badanych obszarów. Jest to szczególnie ważne wobec nieustannego prowadzenia narracji w tych samych przestrzeniach czasowych i w tej samej szkole socjalistycznej, lecz w różnych kontekstach. Wobec tak prowadzonych analiz powstał pełen, wielopoziomowy, wieloprzestrzenny, można użyć określenia „obraz 3D” szkoły polskiej i jej głęboki wpływ na tworzenie *budowniczego socjalizmu*. Jest to tym bardziej istotne, kiedy poruszamy się w zawiłych meandrach często wykluczających się założeń i ich realizacji. Odczytywanie ich jest dość trudne i specyficzne. Biorąc pod uwagę fakt, że założenia i idee komunizmu odbiegają

znacznie od procesu ich realizacji, który był „dostosowywany” często do potrzeb i oczekiwań władz rządzących.

Docenić należy również podjęte przez Doktoranta badania ankietowe, tj. perspektywę byłych uczniów szkoły socjalistycznej, które stanowią dopełnienie obrazu szkoły tworzącej *homo sovieticus*. Badania te pozwoliły na złożenie obrazu *budowniczego socjalizmu* w oparciu o literaturę przedmiotu i materiały źródłowe z perspektywą byłych już uczniów poddawanych w przeszłości edukowaniu i wychowywaniu w szkole socjalistycznej. Takie zestawienie pozwala szerzej spojrzeć na badany temat. Konfrontacja i analizy porównawcze dają nam zdecydowanie pełniejszy obraz.

Docenić należy też precyzję badawczą – Autor dokonał skrupulatnych analiz literatury przedmiotu oraz wielu źródeł, których interpretacja ukazała bogaty obraz w każdej z części pracy. W analizach tych dostrzega się głęboką, interesującą i spójną narrację, która pozwala czytelnikowi stworzyć szeroki obraz badanego zjawiska. To ważne, biorąc pod uwagę ogromną złożoność materiału badawczego i, co należy podkreślić, występującą często w badanym okresie, a tym samym w dokumentacji źródłowej, tzw. „socjalistyczną nowomowę”.

Język, którym posługuje się Doktorant jest spójny i logiczny. Choć w pracy można znaleźć kilka błędów, od strony językowej rozprawa jest przygotowana bardzo dobrze. Dyskusyjne jest szerokie, dodatkowe omawianie w przypisach wskazanych w treści zagadnień. Część z nich śmiało mogłaby być włączona do tekstu zasadniczego, z części należałoby zrezygnować. Są też opisy zawarte w przypisach, w których nie są podane informacje źródłowe ich pochodzenia. Należałoby je uzupełnić o źródła.

Konkludując stwierdzam, że mgr Marcin Rozmarynowski przygotował rozprawę doktorską, która stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Rozprawa ta odpowiada kryteriom dysertacji doktorskiej, które określone zostały w Ustawie z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003 Nr 65 poz. 595 z późniejszymi zmianami, Dz. U. z 2017 r. poz. 1789, w związku z art.179 ustawy z dnia 3 lipca 2018 roku, Przepisy wprowadzające ustawę-prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. z 2018 roku, poz. 1669 z późn. zm.).

Wnioskuje zatem o dopuszczenie mgra Marcina Rozmarynowskiego do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Justyna Gulczyńska